

261865.

NEDERLANDSCHE
JACHTEN, BINNENSCHEPEN
VISSCHERSVAARTUIGEN
EN DAARMEE VERWANTE KLEINE
ZEESCHEPEN 1650—1900

DOOR

G. C. E. CRONE

MET 85 AFBEELDINGEN
OP 77 PLATEN VAN SCHEEPSMODELLEN, SCHEPEN
EN SCHEEPSVERSIERING

MET EENE VERKORTE VERTALING IN HET ENGELSCH

SWETS & ZEITLINGER
KEIZERSGRACHT 471 AMSTERDAM
1926

HOOFDSTUK VII

ORNAMENT VAN BINNENSCHEPEN

AFKOMSTIG

INLEIDING

DE gewoonte om schepen uitwendig met beeldhouwwerk en decoratief schilderwerk te versieren is reeds zeer oud. Het hierover bestaande omvangrijke materiaal getuigt van eene vaardigheid in uitdrukking en goede aanpassing tusschen het soort der versiering en de plaats waar die was aangebracht. Zoo ging bij de Egyptische staatsieboot de binnenwaarts gebogen verlenging van den steven geleidelijk in de lotusbloem over, de verheven drakenkop van het Wikingerschip maakte den romp tot een dierlijk lichaam en gaf daardoor aan het schip het begrip van een levend wezen, het oog aan den boeg van vele schepen der Middellandsche zee gaf hen het karakter van een met een zintuig begaafd voorwerp en zelfs het schegbeeld uit onzen tijd, vooral wanneer daarin de scheepsnaam lag uitgedrukt, verspreidde zijn geest over het geheele schip. Emblema's van godsdienstigen aard en teekenen van praal of machtsvertoon nemen in de oudheid en middeleeuwen eene voorname plaats in. In lateren tijd werd de versiering steeds enger tot den bouw verbonden onder vaste regels met uniforme gebruiken en behoorlijke naleving van den heerschen den stijl. Dit bijzonder soort van toegepaste kunst kreeg door weloverwogen en kunstzinnige aanpassing tot den romp en zijne onderdeelen een geheel eigen karakter. Zonder overdrijving kan men zeggen dat in den bloeitijd der scheepsversiering het geheele schip tot een gebruiks-kunstvoorwerp van groote afmeting werd, gelijk een staatsiekaros van Versailles of eene antieke arreslede. De beteekenis daarvan is onlangs op scheepsbouwkundigen en kunsthistorischen grond uitnemend in het daglicht gesteld door L. G. Carr Laughton „Old figure-heads and sterns" Londen 1925. In de 17e eeuw bereikte deze kunst haar hoogste punt; eenige malen had ik gelegenheid daar

de aandacht op te vestigen, voornamelijk in hoofdstuk I, terwijl de jachtmodellen en de platen I tot X dat nader aantonen, met name de prinsenjachten en het Engelsche admiraalsschip.

De fluit was slechts bescheiden versierd, zich sober afteekenend tegen het sierlijke spiegelschip, onverschillig of dit in dienst der rijke O. I. Compagnie verre wereldreizen ondernam of als schip van oorlog voortdurend aan beschadiging of vernieling was blootgesteld.

Omtrent 1600 was er veel beschildering en klein ornament, een kwart eeuw later ontwikkelde zich het laatste tot groepen van menschen- en dieren gestalten, het waren krijgslieden hetzij in Hollandsche of in antieke dracht, op dolfijnen rijdende tritons, zeepaarden, leeuwen en grifioenen, kareatiden boven het verwulf en onder de galerij, verder flauw gebogen en slingerende lijsten, guirlandes en andere fraai bewerkte onderdeelen.

Het Nederlandsche ornament was kernachtig door de groote figuren en het duidelijk sprekende emblema dat een groot deel van den bovenspiegel vulde. Zoo had de „Zeven Provinciën" het Generaliteitswapen omringd door die der provincies, de „Eendracht" den leeuw in den Hollandschen tuin, de „Beschermer" de door een schild beschutte vaandels. Het huis „Tijdverdrijf", de lustplaats der Witsens te Egmond a.d. Hoef, gaf den naam en het spiegelbeeld aan een in 1655 in dienst gesteld landsschip, toen de vader van onzen Witsen lid der Admiraliteit was. Namen als „de Dom van Utrecht, het Raadhuis van Haarlem, de Komeetstar" en zoovele andere waren alle kenbaar uit te drukken, zoo ook de vele provincie- en stedenamen naar hunne wapens.

De beelden waren in natuurlijke kleur, de leeuwen veelal rood, het ornament geelachtig op een donkeren, veelal blauwen grond. Verguld zal bij groote schepen enkel op bepaalde plaatsen ter opulstering zijn gebruikt, de Engelschen deden dat in ruimere mate, vooral bij de admiraalsschepen uit de eerste helft der 17e eeuw als de „Prince Royal" (pl. I) en enkele uit de tweede helft daarvan; zoo zegt Witsen pag. 208 dat de „Royal Charles" veel verguld snijwerk had. Een begrip uit lateren tijd dat al het snijwerk der Engelsche oorlogsschepen verguld zou zijn geweest, berust hierop dat men geen bladgoud maar eene goudgele verf gebruikte, zie Carr Laughton: het zoo juist genoemde werk, pag. 264.

Dit onderscheid spreekt ook uit Witsen's beschrijving van het Engelsche koningsjacht, n.l. „gout-verwigh geschildert van snakeryen, beelden en gewassen" en „vergulde" andere versiering (bij mij: pag. 125 en 126). Bij onze groote jachten waren de voornaamste figuren in natuurlijke kleur (zie pag. 111), bij kleinere was er meer verguld al naar het soort van schip en hoe

het versierd was, vermoedelijk ook wel afhankelijk van de aanbesteding. In dit verband wordt ons het vergulden van den buitenkant der kajuit van de aan Karel II ten geschenke gegeven „Mary”, als iets bijzonders voorgesteld (zie pag. 114), de kosten daarvan en de hoeveelheid bladgoud zijn bekend (19e jaarb. „Amstelodamum” pag. 6).

Door aanbrenging van meerdere vensters in den bovenspiegel verdween het emblema daar tegen het einde der 17e eeuw. De klimmende leeuw als galjoenversiering dateerde in Nederland uit het begin daarvan; aanvankelijk niet, na 1700 wel gekroond, bleef hij in gebruik bij oorlogsschepen tot het einde der 18e eeuw. Inmiddels kwamen ook andere figuren in zwang, zoo als wij eene Javaansche vrouw zien aan het model van een O. I. Compagnieschip van 1725 in het Ned. Hist. Scheepv. Museum, en een Mercurius bij het model van een aldus genaamd schip van 1747 in het Nederl. Museum. Door het toenemend gebruik van deze beelden herleefde het emblema, en nu aan de uiterste voorpunt van het schip. Scheepsnamen als „Atalante, Eendracht, Ajax” en dergelijke waren naar vaste voorstellingen gemakkelijk kenbaar te maken, zoo ook vorstelijke personen, zeehelden en namen van ander soort door beelden, heraldische voorstellingen of emblemen.

Jachten, binnenschepen en andere vaartuigen hadden alle hun eigen versiering met vaste gebruiken en gewoonten van wat als regel gold in maaksel en toepassing, elk hield zich daarbij aan zijn eigen soort.

Van al dit moois, hetzij van groote of van kleine schepen is maar heel weinig over; het eenigste dat bij slooping werd gered, is een aantal losse stukken van uitéénlopende soort die gemakkelijk konden worden afgenomen.

Verheuge men zich daarom dat dit alles, veel meer dan in natura mogelijk geweest ware, voortleeft in een rijken schat van schilderijen en teekeningen onzer eminente marinekunstenaars en in anderen vorm, als modellen en bouwkundige teekeningen. Naast Vroom, uit het tijdperk van 1600, gedenken men de Van de Velde's, hun hoogstaand talent gepaard aan eene grondige schepenkenntnis, nauwkeurig, uiterst betrouwbaar en nooit verslappend in de weergave.

Buitendien bezitten wij een kostbaar historiestuk in het koninklijk wapen van den „Royal Charles”. Het behoud is daaraan te danken dat het wapen reeds vóór de slooping werd afgenomen ingevolge een besluit der Admiraliteit van de Maas van 9 Dec. 1670: „dat het schip de Royal Charles t'eene-mael ontbloot worde van de wapenen” ten einde in die vredesjaren geen aanstoot te geven, evenals dit te Amsterdam reeds was gebeurd bij de in den vierdaagschen zeeslag veroverde „Swiftsure” (de Jonge, „Nederl. Zee-

wezen" II pag. 245). Het beroemde schip werd in 1673 gesloopt, zie Gerard Brandt „Het leven en bedrijf van Michiel de Ruyter" pag. 770. Zoo is het wapen in een vergeten hoek van een bergplaats te Hellevoetsluis blijven liggen tot de Schout-bij-Nacht J. S. May het kort na 1850 naar de wapenkamer van het Marinemagazijn te Rotterdam deed overbrengen, vanwaar het later aan het Nederl. Museum is gekomen.

Op pag. 199 vermeldde ik reeds het prachtige beeldwerk der galeas in het Louvre, ook in eene andere zaal is daar eenige oude scheepsversiering bijéén. Engeland bezit veel op dit gebied, tevens eene menigte historiestukken en relikeuën; voor een deel zijn die in het „Royal United Service Museum" in Whitehall (het in 1619—22 gebouwde Banqueting House), zeer veel in het „Dock-yard Museum" te Portsmouth. Hier en op andere plaatsen, voornamelijk te Deptford en Chatham zijn eene menigte schegbeelden, bij elkaar ruim 150 stuks (zie hiervoor „Mariner's Mirror" III).

Het belangrijkste gedenkstuk van het Engelsche zeewezen is echter de in 1765 gebouwde „Victory", Nelson's vlaggeschip uit den slag van Trafalgar, op welks campagne hij kwam te vallen. Lange jaren lag dit schip, in sommige deelen midden-19e eeuws opgeknapt, als een der weinige overgeblevene „wooden walls" in de oorlogshaven van Portsmouth, waar men het kon bezichtigen. Thans wordt het met hooge kosten die ruim uit particuliere giften vloeiden, in den toestand gebracht ten tijde van Trafalgar; het schip is daarvoor in een vast-dok gebracht, waar het voortaan zal blijven.

Wat wij thans aan oud scheepssornament bezitten, bevindt zich voor het grootste en belangrijkste gedeelte in het Nederl. Hist. Scheepvaart Museum, het is maar heel weinig en bij elkaar eene zwakke vertegenwoordiging van wat er had kunnen zijn indien niet zooveel onnoodig ware vernietigd.

Daarom zijn wij bijzonderen dank verschuldigd aan den heer S. P. l'Honoré Naber, die hier bij elkaar heeft gebracht wat zich nog van beteekenis in eenige marinemagazijnen bevond, voor bijzonderheden dienaangaande verwijs ik naar zijne verhandeling „Over scheepsmodellen, spiegelversieringen en schegbeelden" in het tijdschrift „de Zee" 1924. De enkele overgebleven schegbeelden van 19e eeuwsche oorlogsschepen zijn nu althans in veilige bewaring, ook is er een groot beeld van een koopvaardijschip. Het op pl. 10 afgebeelde trekjacht en het op pag. 149 genoemde roeijacht zijn daar van beteekenis wegens het volledige en op de oorspronkelijke plaats aanwezige ornament, als zoodanig moet eveneens de nog in gebruik zijnde fraaie koninklijke staatsiesloep genoemd worden.

Voor het overige bepaalt de verzameling zich tot enkele losse stukken, en eenige kleine versieringen van jachten en binnenschepen.

Alvorens te eindigen wil ik uit „Chronyk van Schagen” 1728 het wedervaren vermelden van een scheepsbeeld, voorstellende de H. Maagd Maria, dat in 1519 aan den zeedijk bij Oude Zijpe (N.H.) aanspoelde. Na in een put van het zeewier gereinigd te zijn, werd door den heer van Schagen en de parochiekerk eene kapel tot onderkomen van dit beeld gesticht; ook had de heiligheid zich over den put medegedeeld, die hierdoor tot eene bedevaartsplaats werd. Ik heb met deze inleiding bedoeld eenigszins de algemeene beteekenis van scheepsversiering in het daglicht te stellen, alvorens over te gaan tot de bespreking van eenige stukken die afkomstig zijn van schepen als wij in dit boek hebben ontmoet.

ROERVERSIERING

Plaat 62

Hier zien wij het bovenstuk van het roer van een boejer, ongeveer uit de 2e helft der 18e eeuw. Het is een mannenhoofd, gedekt door een hondensnoet, terzijde nog een dierenkop, een vogel en lofwerk. Het geheel is in natuurlijke kleur, het haar en eenige deelen van het ornament zijn verguld; het stuk hoorde aan wijlen Jhr. W. Six, die het van eenen antiquair had. Een nagenoeg duplicaat bevindt zich aan een ouden zeer fraaien boejer, die thans deel uitmaakt van de jachtvloot op den Westeinder plas. Op pag. 82 doelde ik reeds op dit schip, het is geheel in ouden staat met mooi snijwerk aan de roef en aan het boord; het heet thans „Pallietier” en wordt door den eigenaar, de heer J. W. van Kampen in eere gehouden, gelijk door den voorlaatsten bezitter, wijlen notaris A. Tadema te St. Jacoba Parochie. De naam was toen „Aaltje Johanna”.

Eene soortgelijke versiering was een tegen het roer klimmende en daarover gebogen bever; in 1911 zag ik dit aan een boejer bij eene verhuurderij te Dordrecht.

ROERKOPPEN

Plaat 63 en 63A

Sommige zeeschepen van het soort zooals in hoofdst. VI besproken, voerden evenzeer een roerkop als de binnenschepen. Deze koppen waren zeer zwaar, het hier afgebeelde mannenhoofd is 100 c.M. hoog, ik verkreeg het in 1920 te Dordrecht, waar het langen tijd op een zolder had gestaan. Het vrouwenhoofd is ongeveer even groot, het halslint, de kanten kraag en de kammen in het opgemaakte haar tegen de slapen, geven den tijd weer.

Beide beelden zijn in hunne oude natuurlijke beschrijving, enkel is het haar van den man verguld. Zulke koppen waren in gebruik bij groote galjoten en driemasthoekers, men ziet er een bij de galjoot op pl. 60. Kleinere hoekers en koffen hielden zich aan hun kuif met den klaver aan den voor- kant, het duidelijkst is die waar te nemen op pl. 61.

De zware kop was middels eene vierkante uitholling op het roer bevestigd en rustte verder op den helmstok.

VLAGGENSIERADEN EN MASTSCHILD

Plaat 64 en 64 A

Wanneer men eene hedendaagsche vlag van binnenschip of jacht met eene uit den ouden tijd vergelijkt, dan is het begrijpelijk dat daar een ander sieraad bij hoorde dan een gewone knop. De jachten voerden bij bijzondere gelegenheden hunne zijden vlaggen en wimpels, dikwijls met een wapen versierd en bij tjalkschippers zien wij ook nu nog af en toe eene oude staatsievlag, het is steeds eene nationale met in 't wit eene schildering van Handel of Zeevaart en aan boven- en onderkant een zoom met herhaling der kleuren. Van de bij dezen tooi behoorende sieraden zijn er op pl. 64 eenige bij elkaar. Het meest aan de zijanten zijn z.g. mastwortels tot plaatsing boven den vleugel en ook wel op den spriet; de gekromde is 96 c.M. lang en bestaat uit 46 geledingen. Zij zijn uit hout gesneden en verguld, steeds gemaakt naar een vast patroon met onderling slechts weinig verschil; de zware benedenrand bestaat meestal uit 4 engelen of zee-godjes tusschen lofwerk en de geledingen afwisselend uit een krans van 4 engelenkopjes, een schelp-ornament of bloemen. Binnenschepen voerden deze versiering evenzeer als pleziervaartuigen, zij waren dan dikwijls van aanzienlijke zwaarte. Op pl. I heeft het scheepje achter het jacht een sieraad onder en boven de vlag, verder ziet men het bij vele der modellen.

In den gesmeden standaard staat het onderstuk van een vlaggestok; waar thans de knop is, begon het eigenlijke deel waaraan de vlag was gebonden, zie de toepassing op pl. 12. Een vlaggeknop gelijk de twee afgebeelde is aan den Zaaanschen boeier op pl. 14.

De complete samenstelling van een knop, het scheerhout met den vleugel, en een z.g. wortel heette een „tuigje”. De door mij op pag. 81 aangehaalde mededeeling van v. Loon, betreffende den op 4 Sept. 1777 gegeven eereprijs, staat nader vermeld bij J. ter Gouw „De Volksvermaken” 1871 pag. 606. Deze wedstrijd te Oudeschouw werd bijgewoond door prins Willem V, wiens

kostbare prijs, een zilveren tuigje, gewonnen werd door Mintje Wouters van Sneek; de door v. Loon genoemde Alring was dus diens schoonzoon. Het voorwerp is thans in het Friesche Museum te Leeuwarden, het heeft ook geledingen van lofwerk, maar niet zoo diep ingesneden als bij de houten tuigjes, bovenop zijn rondom de wapens van Oranje en van Friesland. De haan met 12 keer het paard Pegasus, verguld en 48 c.M. lang, is herkomstig uit Monnikendam en heeft iets van den palmpaasch van een Marker waterschip (pl. 47).

In bovengenoemd werk van ter Gouw, hoofdst. IV, is een midden 17e eeuwse zeilwedstrijd, waarbij eene vlag was uitgelooft, in een vermakelijk gedicht beschreven; enkele regels daaruit luiden:

Wij en Kees en zijn Trijn, wij zaten met ons zessen
Vlak aan den Schinkel voor de kroeg van Piet van Essen
Bij 't Huis ter Vraag; — Piet had een mooie vlag gesteld
Als prijs, die uithing aan den gevel. — Wat geweld,
Gewoel, gewiel, gewar in 't rond; wat juichen, joelen!
Ik werd schier duizelig van 't kijken naar 't krioelen.

Op pag. 156 sprak ik reeds over zoo eene prijsvlag.

Het mastschild op pl. 64A stelt de Gerechtigheid voor en voert het jaartal 1758, het is in de oude beschildering en ongeveer 60 c.M. hoog. Zij waren in hoofdzaak in gebruik op boeijers en kleine jachten, ook wel op grootere schepen met strijkenden mast; de plaats was tegen den mast boven het dek, zooals waar te nemen op pl. 11 en 18.

HAKKEBORD

Plaat 65

Hakke- of hekkebord was de benaming voor de verschillende deelen van den bovenspiegel van een 17e eeuwsch groot schip. Het onderste hekkebord was het uitspringende gedeelte boven het verwulf, het 2e was boven de vensters der kajuit en werd ingenomen door het emblema, daarboven lag het 3e, en bovenop het 4e of doorluchtige; dit bestond uit fraai snijwerk en vormde met de lantarens de bekroning van den spiegel (v. IJk, hoofdst. XIX).

Bij fluiten en haringbuizen heette de kleine bovenspiegel eveneens het hakkebord en bij binnenschepen met eene statie was dit het gebeeldhouwde bord

dat daar binnen het boord was opgesteld. Zoo'n exemplaar is het hier gereproduceerde, de uitstekende punten lagen op het boord, terwijl het smalle onderstuk aansloot tegen de doft, waaronder de helmstok draaide. Bij een mooi bord hoorde een passende kop als de twee groote op. pl. 66, de modellen op pl. 20 en 21 geven een duidelijk beeld van de opstelling. De oude hakkeborden waren knap gesneden, de draperie in het middenvak is rood met goud boordsel, het lofwerk is groen met kleurige bloemen en vruchten, met hier en daar goud. Aan den achterkant zijn de wapens van Amsterdam en Deventer geschilderd, zoodat het schip daartusschen zal hebben gevaren. Op. pag. 183 beschreef ik het bord van model 21, in het Frans Hals-Museum te Haarlem is een zeer fraai exemplaar met eveneens eene Bijbelsche voorstelling nl. de Gelijkenis van Lazarus en den rijken man. Tegenwoordig hebben de hekschepen een eenvoudig hakkebord, niet veel meer dan een dusdanig gefatsoeneerde plank met den naam van den schipper er op.

Het totaal ophouden van deze oude versieringen is bevreemdend, omdat het zoo'n oud gebruik was als eene uiting van den geest van het schippersvolk; het verdwijnen had niet plaats als eene uitvinding of iets nieuws waartegen het oude geen stand kon houden, maar gebeurde toen de houten schepen nog in goeden doen waren. Vermoedelijk is dit ongeveer 50 jaar geleden, men zal er onverschillig voor geworden zijn en geen waarde hebben gelegd om de stukken te onderhouden en te vernieuwen of ze op nieuwe schepen aan te brengen. Men zal het als een verschijnsel van dien tijd moeten beschouwen. Van het groote aantal zijn slechts enkele exemplaren bewaard gebleven.

BOORD-ORNAMENT EN ROERKOPPEN

Plaat 65 A

Het bovenste stuk is de S.B.-versiering van een trekjacht, ik verkreeg het in de oudhedenveiling van wijlen Jhr. Repelaer v. Driel in 1914 te Haarlem, met het bijbehorende stuk van BB en met het vrouwehoofd van pl. 63. Zoo men ziet bestaat het uit een dolfijn, eene slang, een grifioen en eenig lofwerk, het is goed gesneden in eikenhout en meet 165 c.M. Mij werd gezegd dat dit ornament afkomstig was van het trekjacht van het polderbestuur van den Purmer en dat de bijbehorende spiegel voor weinig geld naar Engeland zou zijn verkocht. Eene soortgelijke boordversiering, echter zonder dieren, is te zien bij het trekjacht op pl. 10; de dolfijnen komen met

den kop tegen den binnenrand van den spiegel te liggen. Ook het spiegeljacht op pl. 9 heeft op die plaats twee op slangen gelijkende dieren. Ik kreeg het hier gereproduceerde met het andere exemplaar in blank eikenhout, vermoedelijk zijn zij verguld geweest, daarna oververfd en toen afgeleegd. De onderste helft der plaat heeft drie roerkoppen; de linksche met den Mercurius-helm is 35 c.M. hoog, het gezicht is in natuurlijke kleur, de helm is blauw, de versiering, de vleugels en het haar zijn goud. De rechtsche kop heeft een hondensnoet en is soortgelijk geschilderd, de middelste heeft bloemen in het haar. Geheel links is een kleine vergulde leeuw, zooals men nog wel bij schepen ziet; het rechtsche stuk stelt Simson met den leeuw voor, aan den voorkant is een schild met twee gekruiste sleutels, het is 52 c.M. lang en verguld.

ROERKOPPEN

Plaat 66

Bij de bespreking van pl. 65 noemde ik reeds de hier afgebeelde groote koppen, zij zijn van eene hektjalk, waar zij in denzelfden stand als hier op het roer prijken. Soms zijn zij met bekwame hand gesneden en veelal weelderiger van opsiering, doorgaans is het een vrouwenhoofd met een bloemenkrans om het vergulde haar, neerhangende krullen en een uitgesneden hals. Deze amazone uit het begin der 19e eeuw is dus eene meer bijzondere figuur, de kleeding en het lint om den hoed zijn lichtblauw, verder zijn daar bloemen op en pluimen aan den achterkant.

De moorenkopjes met tulband vormen een stel als afkomstig van de mannetjes naast de kluisgaten bij een boeier; ook de borden der kluisgaten waren dikwijls fraai versierd, op pl. 11 is het een leeuwenkop en op pl. 12 een dolfijn. In het midden zijn 4 kleine kopjes, de linksboven is de oudste en waarschijnlijk 17e eeuwsch; zulke kopjes kwamen wel voor op het midden van den helmstok (pl. 28 en 36), evenzeer waren groote in gebruik bij draai-overboords (pl. 24 en 27). De amazone is 72 c.M. hoog en daar al deze tezamen zijn opgenomen, diene dit als maatstaf voor hunne grootte.